

דין אונאה בסחורה בעלת ערך משתנה

- א. מחלוקת ר' יהודה וחכמים
1. הצעה א' - בין מחיר לשווי
 2. הצעה ב' - יסוד דין אונאה
- ב. חידושו של הריטב"א וקושיית קצות החושן
1. סוגיית "המקדש בשיראין"
 2. "הגדרה מחדש" למושגי דין אונאה
- א. מחיר שוק - שוק ראשי ושוק משני
- ב. ההגבלה על אופן יצירת שוק משני – "קציצה מתוך הדחק"
3. "סחורה המונית" ו"סחורה יחידאית" - הצעה ג' לביאור מחלוקת ר' יהודה וחכמים
 4. יישוב קושיית "קצות החושן"

א. מחלוקת ר' יהודה וחכמים

המשנה מונה את הסחורות החריגות, שאין בהן דין תביעת אונאה.¹ חלק מרשימה זו שנוי במחלוקת בין ר' יהודה וחכמים:

אלו דברים שאין להם אונאה: העבדים, והשטרות, והקרקעות, וההקדשות... רבי יהודה אומר: אף המוכר ספר תורה, בהמה ומרגלית - אין להם אונאה. אמרו לו: לא אמרו אלא את אלו.

משנה, בבא-מציעא ד, ט

הגמרא מביאה ברייתא המבארת את המחלוקת:²

*. תודתי לאלון אלידע, אשר רשימותיו סייעו בידי בכתיבת המאמר. יישר חילו.
1. אף כי ייתכן כי איסור אונאה נוהג בהם - ראה רמב"ן ויקרא כה, יד.

תניא: רבי יהודה אומר - אף המוכר ספר תורה אין לה אונאה, לפי שאין קץ לדמיה. בהמה ומרגלית אין להם אונאה - מפני שאדם רוצה לזווגן (מי שיש לו שור יפה לחרישה מחזר על אחר שכמותו לצמדו עמו בעול, שהמצמיד שור חלש עם הבריא מקלקל את הבריא, וכן מרגלית נאה למלאות עם חבירתה בזהב מן היחידית). אמרו לו - והלא הכל אדם רוצה לזווגן! ורבי יהודה, הני חשיבי ליה (וחביב לו זיווגן) והני לא חשיבי ליה.

ועד כמה (לא הוי אונאה)? - אמר אמימר: עד כדי דמיהם (כפליים).

בבא-מציעא נח, ב

מחלוקת ר' יהודה וחכמים צריכה לימוד, במיוחד לאור הברייטא שבגמרא. לכאורה, ההסבר המתבקש לדעת ר' יהודה הוא, כי החפצים המנויים הם כאלה שאין להם מחיר שוק, ולפיכך אין להם אונאה: בהמה ומרגלית נקנות תמיד על ידי מי שצריך בדיוק בהמה מסוימת או מרגלית מסוימת, והוא מוכן לשלם כמעט כל סכום כשמבוקשו נמצא; ספר תורה אין קץ לדמיו שכן "כל חפצין לא ישוו בה".³

אלא שברור כי פירוש כזה אינו אפשרי:

א. חכמים חולקים על ר' יהודה וסבורים כי יש להם אונאה. משמעות הדבר היא שניתן לתבוע את האונאה בבי"ד, דבר המחייב קיומו של מחיר שוק, ובניגוד להנחתו של ר' יהודה. אם נניח כי מחלוקתם אינה מחלוקת אודות המציאות, הרי שאף ר' יהודה מודה כי עקרונית יש מחיר שוק גם לסחורות אלה. אין ספק, אפוא, כי המחלוקת בין ר' יהודה לחכמים היא בשאלה האם על בית הדין לדחות את תביעת האונאה של סחורות אלה או לקבלה, אך הכל מודים כי טכנית יש מקום להצגת תביעה כזו.

ב. מאידך גיסא: מדוע חכמים אינם מקבלים את טענתו של ר' יהודה? אם אמנם טווח המחירים של ס"ת, בהמה ומרגלית הוא טווח רחב, ותופעה ידועה היא שקונים שונים משלמים מחירים שונים עבור סחורות דומות מסוגים אלה, מהו בסיס תביעת האונאה לדעת חכמים?

ג. שאלת הגמרא "ועד כמה" ותשובת אמימר "עד כדי דמיהם", המתייחסות לשיטת ר' יהודה, מוכיחות כי אף ר' יהודה מודע לקיומו של מחיר שוק, ממנו נמדד שיעור "כדי דמיהם"!

2. המוסגר - פירוש רש"י.

3. יש לעיין אם תכונה זו של ספר התורה נובעת מן הערך הסגולי של התורה, אשר "יקרה היא מפנינים וכל חפצין לא ישוו בה" (משלי ג, טו), או מן העובדה שאין ספרי תורה זהים, כך שלכל ספר יש מחיר ייחודי.

לאור תמיהות אלה, נציע שלוש הצעות לביאור מחלוקת ר' יהודה וחכמים. שתי הצעות נציג כאן, וההצעה השלישית תבוא בהמשך הדברים.⁴

1. הצעה א' - בין מחיר לשווי

יש להבחין בין שווי של סחורה לבין מחירה. שווי הוא הערך האובייקטיבי של הסחורה, התלוי בעלות ייצורה ובתועלת המקובלת שניתן להפיק ממנה. מחיר הוא הערך הסובייקטיבי, והוא הסכום אותו מוכן הקונה להשקיע כדי לרכוש את הסחורה. ברוב הסחורות השווי והמחיר זהים. בדרך כלל לא יהיה הקונה מוכן לשלם יותר משווי הסחורה, ולא יהיה המוכר מוכן להיפרד ממנה עבור מחיר הנמוך משוויה. אולם בס"ת, בהמה ומרגלית, רבים הם המשלמים מחיר גבוה מן השווי האובייקטיבי. כאן נחלקו ר' יהודה וחכמים. לדעת ר' יהודה, תביעת אונאה מתייחסת למחיר הסחורה, כך שאם שכיח הדבר שהמחיר שונה מן השווי, אין אונאה אלא אם שולם מחיר בלתי סביר, כפליים מן השווי. לעומתו, סוברים חכמים, כי דיני אונאה מתייחסים תמיד לשווי הסחורות ולא למחירן, ולטענתם, בכל סחורה ניתן להצביע על הבדל מסוים בין מחיר לבין שווי, ולעולם לא נוכל לעמוד על גובה האונאה.⁵

2. הצעה ב' - יסוד דין אונאה

דין אונאה, המאפשר תביעה במקרה של חריגה גדולה ממחיר השוק, צריך עיון: מדוע יש להתחשב במחיר השוק? הרי כל עסקה נחתכת כאשר המוכר מחליט כי הסכום שיקבל הופך את פרידתו מהסחורה לכדאית, והקונה מחליט כי כדי לזכות בסחורה, כדאי לו להיפרד מסכום הכסף המבוקש. מהו, אפוא, בסיס טענתו של המתאנה? הרי הוא קיבל תמורה מלאה לכספו!

תשובה לשאלה זו אפשרית בשתי דרכים:

4. סעיף 3
5. ייתכן כי מחלוקת זו מקבילה למחלוקת ר' יהודה וחכמים במשנה הראשונה במסכת יומא: "...ומתקנין לו כהן אחר תחתיו, שמא יארע בו פסול. רבי יהודה אומר: אף אשה אחרת מתקנין לו, שמא תמות אשתו... אמרו לו: אם כן, אין לדבר סוף". ר' יהודה דורש התייחסות לכל מצב אפשרי, וכיון שיתכן כי אשתו של הכהן הגדול תמות - יש להתקין לו אשה נוספת. גם ר' יהודה מודע לכך, שאם חוששים למיתת האשה הראשונה יש לחוש גם למיתתה של השנייה וכך עד אין סוף, אולם לדעתו אין לוותר על פיתרון בעיה אחת רק משום שלא ניתן לפתור בעיות אחרות. כך גם בנידוננו: ר' יהודה מודע לכך, כי בסחורות רבות נוספות עשוי להיות הבדל בין המחיר לשווי, אך שם הדבר קשה מאד לפיתרון משום שההבדלים הם קטנים ופחות מצויים, ולכן הוא סבור, כי במקום בו הפיתרון אפשרי, כמו במכירת ס"ת, בהמה ומרגלית, אין לוותר עליו רק משום שבמקרים אחרים הדבר בלתי אפשרי. חכמים, לעומתו, סבורים כי העובדה שאין דרך לפתור את כל הבעיות מלמדת, כי בעיות מסוג זה לא נועדו כלל להיפתר, וכך אין הם חוששים כלל למיתת האשה, ואינם מתייחסים כלל להבדל שבין המחיר לבין השווי, ודנים כל מקרה של אונאה ביחס לשווי האובייקטיבי על אף קיומו של מחיר שונה.

- א. התורה, המחדשת את דין אונאה, מציבה רף גבוה במיוחד של מוסר, החורג מן המוסר המינימלי המקובל בחברה הטבעית.
- ב. כשם שברור כי אין להסתיר תכונותיה של סחורה ולהעלים מגרעותיה מעיני הקונה, כך אסור לצדדים הנושאים ונותנים להסתיר את מחיר השוק של הסחורה. לשון אחר: מחיר השוק הוא חלק מתכונותיה המהותיות של סחורה, כך שבשעת משא ומתן יש להציבו "על השולחן". משלא נעשה כך, זכותו של המתאנה לטעון כי הצד שכנגד סחט ממנו הסכמה שלא כדין.
- מעתה, ייתכן כי בכך נחלקו ר' יהודה וחכמים. דעת חכמים כאפשרות א' - כל דין אונאה הוא חידוש שחידשה תורה, הקובע כי הסכמתו של אחד הצדדים למחיר חריג אינה משמעותית, ובכל חריגה ממחיר השוק - ניתן לתבוע אונאה. ר' יהודה, לעומתם, סבור כאפשרות ב', ולדעתו, יש סחורות בעלות טווח מחירים רחב, הפוטר את הצדדים מהצגת מחיר שוק בעת משא ומתן, כך שאם הסכים הקונה לשלם מחיר חריג - לא יוכל עוד לתבוע אונאתו. לדעתו, דין אונאה מצטמצם לסחורות "רגילות", להן בדרך כלל יש מחיר אחיד, ורק במקרים כאלה חייבים הצדדיים להתחשב בו בעת המו"מ.

ב. חידושו של הריטב"א וקושיית "קצות החושן"

1. סוגיית "המקדש בשיראין"

במסכת קידושין נחלקו רבה ורב יוסף אודות קידושי כסף בחפצים יקרי ערך:

ההוא גברא דאקדיש בשיראי. רבה אמר: לא צריכי שומא, רב יוסף
אמר: צריכי שומא.
קידושין ז, ב

הגמרא מציעה שתי העמדות למחלוקתם. בהעמדה השנייה נאמר, כי מחלוקתם נוגעת למקרה בו כוונת הצדדים הייתה לקידושין בערך המינימלי האפשרי, בפרוטה, ואף כי אותם שיראי ודאי שווים פרוטה, סבור רב יוסף כי אם לא שמו אותם אין הקידושין קידושין. סברתו: הכלל לפיו "שווה כסף ככסף" נכון רק אם אותו "שווה כסף" הוא דבר קצוב וקצוץ ככסף. ממשיכה הגמרא ואומרת:

אמר רב יוסף: מנא אמינא לה - דתניא: עגל זה לפדיון בני, טלית זה
לפדיון בני - לא אמר כלום. עגל זה בחמש סלעים לפדיון בני, טלית
זו בחמש סלעים לפדיון בני - בנו פדוי.

האי פדיון היכי דמי? אלימא דלא שוי, כל כמיניה? ! אלא לאו, אף
 על גב דשוי, וכיון דלא קייצי - לא!
 לא, לעולם דלא שוי, וכגון דקביל כהן עילויה.
 כי הא דרב כהנא שקיל סודרא מבי פדיון הבן, אמר ליה: לדידי חזי לי
 חמש סלעים.
 אמר רב אשי: לא אמרן אלא כגון רב כהנא, דגברא רבה הוא, ומבעי
 ליה סודרא ארישיה, אבל כולי עלמא - לא.
 כי הא דמר בר רב אשי זבן סודרא מאימיה דרבה מקובי שוי עשרה
 בתליסר.⁶ שם, ח, א

מן הסוגיה עולה, כי ערך סובייקטיבי נחשב כערך לכל דבר, ואף למילי דאורייתא.
 מעתה, כותב הריטב"א:

...שמעין מהכא שהמוכר חפץ לחבירו בשית ובשוק לא שוו אלא
 חמשה, אי להאי לוקח שוי שיתא אין בו אונאה, דבתר ידיה אזלינן
 כי היכי דחשבינן ליה הכא דשוי חמש סלעים.
 קידושין שם, ד"ה "לעולם"

מסקנתו של הריטב"א נראית הכרחית: אם ערך סובייקטיבי הוא ערך לכל דבר, אדם,
 אשר עברו נקבע ערך זה, הקונה חפץ כזה ומשלם את ערכו הסובייקטיבי, לא יוכל לטעון
 כי נתאנה!

אלא שכאן עולה מאליה קושיית בעל "קצות החושן":

6. לבה"ג (הוצ' מקיצי נרדמים, עמ' 292) גירסה שונה בסוגיה זו: "אמר רבא: לעולם דלא שוי. רישא דאמר אבי הבן,
 סיפא דקבליה כהן. כי הא דרב כהנא פריק בסודרא. אמר: לדידי שוי לי חמש סלעים. אמר רב אשי: לא אמרן אלא
 גברא כרב כהנא דגברא רבה דידע לאחולי, אבל כולי עלמא לא, [כי הא דמר בר רב אשי וכו']". ביאור גירסא זו (ע"פ
 הגר"א, יו"ד סי' שח, ס"ק ח): דרישתו של ר' אשי באה לפתור בעיה הנובעת מכיוון שונה: ר' כהנא קיבל עליו סודר
 זול כשווה חמשה סלעים. הפער בין מחיר השוק של הסודר לבין חמשה סלעים עשוי להיות גדול משתות, והרי "יתר
 משתות בטל מקח" (בבא-מציעא ג, ב), ונמצא שהסודר כלל לא ניתן לר' כהנא, וכיצד זה נפדה הבן? על כך אומר ר'
 אשי, כי אכן רק היודע למחול על ביטול המקח יוכל לפדות את הבן בדרכו של ר' כהנא, ומסיימת הגמרא, כי מצינו
 גדול בישראל, מר בר ר' אשי, שקנה סודר במחיר מופרז (פער של 30%!) אף שידע זאת, ומחל ולא ביטל את המקח,
 וכך, יש להניח, נהג גם ר' כהנא. יש לציין, כי לפי גרסה זו כל כהן רשאי לקבוע בעצמו שחפץ מסוים ראוי להתקבל
 כשווה ערך לחמישה סלעים לשם פדיון הבן, ובתנאי שהוא יודע כי עליו למחול על אונאתו. זאת בניגוד לעולה
 מגרסתנו, המדגישה כי רק אם החפץ אכן שווה עבור הכהן חמשה סלעים, רשאי הוא לקבלו לפדיון הבן.

והנה מ"ש דהיכא דשוה להאי לוקח שיתא אזלינן בתר ידידיה, קשה
מהא דקי"ל דאפי' במרגליות ושאר דברים שאדם רוצה לזווגן יש לו
אונאה, ומשמע דאפי' הלוקח גופיה צריך לו.
קצות החושן, רכז, א

הקצות "תופס" את הריטב"א כטועה בדבר משנה, שכן הריטב"א טוען כי חפץ בעל ערך
סובייקטיבי אין בו אונאה, בזמן שכך בדיוק סובר ר' יהודה בעניין ספר תורה, בהמה
ומרגלית, ואין הלכה כמותו!⁷

2. "הגדרה מחדש" למושגי דין אונאה

בעקבות כל מה שראינו עד עתה, מחלוקת חכמים ור' יהודה, והיחס בינה לבין חידושו
של הריטב"א לאור שאלתו של הקצות, אנו נדרשים לשוב ולהגדיר את המושגים הנוגעים
לדין אונאה.

א. מחיר שוק - שוק ראשי ושוק משני

מהו "מחיר שוק" של חפץ? האמנם קיים מחיר כזה? והרי לגבי כל חפץ ניתן לתאר
מצבים בו ערכו בעיני הקונה רב מאד, ומצבים אחרים בהם ערכו מועט הרבה יותר. אין
דומה מחירו של בקבוק מים על שפת מעיין נובע, אשר כל צמא ישתה ממנו כאוות נפשו,
למחירו במדבר ציה וצלמוות; ואין דומה מחירו של בקבוק זה במרכול השכונתי למחירו
במלון יוקרה מפואר. מדוע כך הוא הדבר? (במציאות המודרנית זהו, אולי, המצב השכיח
לגבי רוב המוצרים) האמנם רק היצע וביקוש?

ברור לכל כי העובדה שחפצים, הנמכרים בדרך כלל בזול, נמכרים פעמים במחירים
גבוהים הרבה יותר, מלמדת כי יש המוכנים לשלם את הסכום הגבוה תמורתם. ניתן להצביע
על שתי סיבות לנכונות זו, ולמעשה שתי הסיבות הן שני פנים לעיקרון אחד - חפצים
בעלי מחיר שונה הם חפצים שונים. שתי הסיבות הן:
א. לכל חפץ יש תועלת שולית בסיסית (בקבוק מים משמש לשתייה), אולם יש ואותו חפץ
נמכר באופן בו התועלת השולית ממנו גבוהה מהתועלת השולית הבסיסית. למשל:
בקבוק מים, שנמכר על שפת הים, חוסך מהקונה את הצורך לשאת משקל מיותר מביתו,
כך שהקונה בקבוק מים על שפת הים קונה מים + סבלות ולא מים גרידא. ברור, אם כן,
כי המחיר הגבוה הוא מחיר שונה הנקבע לסחורה שונה.

7. אמנם הרי"ף (בבא-מציעא לב, ב בדפ"ה"ר) כתב: "איכא מאן דאמר מדחזינן סוגיא דשמעתא לפרושי טעמיה דר'
יהודה שמעינן מינה דהלכתא כוותיה".

ב. שוק הקונים של חפץ מסוים קונה אותו בזכות תועלתו המסוימת. אולם יש וניתן להבחין בשוק משני, המורכב מאנשים המפיקים מאותו חפץ במצבו הבסיסי תועלת גדולה יותר. ביחס לאותו שוק משני, אף שמדובר באותו חפץ מסוים, החפץ הוא למעשה חפץ שונה, ולכן מחירו שונה. נמחיש זאת שוב באמצעות בקבוק המים: מים משמשים בעיקר לשתייה, אולם יש המשתמשים בהם, למשל, גם להנעת מכונות קיטור. אותם אנשים מהווים שוק משני בתוך השוק הראשי של צרכני המים. בשוק משני זה מרחב השימושים של המוצר "בקבוק מים" הוא גדול יותר, התועלת השולית ממנו גדולה יותר, ולפיכך זהו חפץ אחר ומחירו עשוי להיות גבוה יותר.

נמצא, כי שני חפצים זהים פיזית עשויים להיות שני חפצים שונים עניינית, פעמים - הודות למוכר מיוחד, ובמקרה כזה החפץ משתנה עבור כל אוכלוסיית הקונים, ופעמים - הודות לקונה מיוחד, ובמקרה כזה החפץ משתנה רק ביחס לאוכלוסייה משנית מתוך כלל אוכלוסיית הקונים.

האם אותו מוכר מיוחד (בעל הקיוסק על שפת הים) עובר על איסור אונאה כשמוכר ביוקר? לפי ההגדרות דלעיל - ודאי שלא, שכן הוא מוכר חפץ מיוחד במחיר השוק שלו.⁸ באותו אופן: האם מותר למוכר להציע חפץ במצבו הבסיסי לקונה השייך לשוק המשני, ובמחיר השוק המשני, או שהצעה כזו לאונאה תיחשב? על שאלה זו עונה הריטב"א ואומר כי אין זו אונאה, שכן ביחס לקונה הרי מוכר במחיר השוק. רב כהנא, הצריך סודר לכסות ראשו, שייך לשוק משני שכזה. בשוק הראשי סודר משמש כבגד בלבד, ומחירו נגזר משימוש זה, אולם בשוק של תלמידי החכמים סודר משמש, אמנם, גם כבגד, אך הוא משמש גם לשם כבוד, ולכן מחירו גבוה יותר מהמחיר עבור בן השוק הראשי. לפיכך, טוען הריטב"א, מותר לבן השוק הראשי לסחור עם בני השוק המשני בתנאי השוק המשני, ואין בכך כל אונאה.

ב. הגבלה על אופן יצירת שוק משני - "קציצה מתוך הדחק"

נעיין עתה במקרה הבא: מוכר מציע חפץ מסוים, העומד מבחינת השוק הראשי במצבו הבסיסי, ומולו עומד קונה אשר לגביו בלבד החפץ הוא בעל תועלת שולית גדולה מהבסיסית. כאן לא נוכל להגדיר את החפץ כחפץ שונה מהחפץ הבסיסי, שכן המוכר אינו מציע לכלל השוק דבר מעבר לתועלת הבסיסית, ומאידך הקונה המיוחד הוא חריג יחיד

8. אין צריך לומר כי המוכר בקבוק מים על שפת הים במחיר גבוה מהמקובל ב"שוק שפת הים", הרי הוא עובר על איסור אונאה. כוונתנו כאן היא לומר כי העובדה שבמרכול הבקבוק נמכר הרבה יותר בזול אינה הופכת את המוכר על שפת הים במחיר המקובל שם לעבריין המונה את לקוחותיו, שכן השוואה כזו היא השוואה בין מחירי מוצרים שונים, ולכן אינה נכונה.

במינו ואינו מגדיר שוק משני. במקרה כזה מכירה ביוקר היא אונאה, שכן אין כאן פנייה לשוק משני אלא ניצול מצב חריג. וכך ממשיך וכותב הריטב"א:

מיהו בדשוי' לזבונא שיתא כי אורחיה. אבל אי לדידיה לא שוי' אלא מפני שהוא דחוק בדבר, הא ודאי קציצה מתוך הדחק לא שמה קציצה, ואפילו נתן לו הדמים חוזר וגובה אותם ממנו.⁹
קידושין ח, א, המשך ד"ה "לעולם"

הריטב"א מבסס טענתו על הראיה הבאה:

והכי מוכח ביבמות (קו, א) דאמרינן בת חמוה דרב פפא נפלה לפני יבם שאינו הגון לה. אתא לקמיה דאביי ואמר ליה: חלוץ לה ע"מ שתתן לך מאתים זוז. לבתר דחליץ לה אמר לה אביי זיל הב ליה, פי'... דכיון דאין תנאי בחליצה לא חשיב הא כתנאי אלא כשכירות ששוכרת אותו שיחלוץ לה בשכר מאתים זוז, ומ"ה א"ל אביי זיל הב ליה שכירותו, וא"ל רב פפא ולימא ליה משטה אני בך, מי לא תניא הרי שהיה בורח מבית האסורין והיתה מעבורת לפניו, וא"ל טול דינר זה והעבירני אין לו אלא שכרו, אלמא אמר לו משטה אני בך, הכא נמי אמר' ליה משטה אני בך, כלומר דכי היכי דמעבורת הוא שכירות מרובה שקצץ מפני דחקו ואינו חייב בה הכא נמי שכירות מרובה היא שהרי יבם זה אינו הגון לה, והתורה השיאתו עצה לחלוץ כדכתיב ודברו אליו, מה שקצצה עמו לתת לו בשכר החליצה מאתים זוז הויה קציצה מתוך הדחק ואינה חייבת בו.

ומסכם הריטב"א:

ושמעין מינה שכל המתנה בשכירות יותר מכדי דמים מפני האונס ודוחק השעה שלו, יכול לומר משטה אני בך, ומכאן ללוקח סמנין

9. ואף כי באונאה יתר על שתות בטל מקח (ב"מ נ, ב), לא יוכל המוכר, המנצל דוחקו של אדם, לדרוש ביטול המקח, וכפי שמוכיח הריטב"א להלן. הטעם הוא שבמקרה רגיל של אונאה יתר על שתות, בו המוכר לא ניצל דוחקו של אדם, יוכל המוכר לטעון כי למרות מחיר השוק הנמוך, הוא אינו מוכן להיפרד מהחפץ אם לא יקבל מחיר גבוה, וכשהקונה חוזר בו מהסכמתו למקח במחיר הגבוה, חוזר בו גם המוכר, והמקח בטל. לעומת זאת, במקרה של קציצה מתוך הדחק, ברור כי המוכר היה מסכים למחיר השוק אילו היה עומד לפניו אדם שאינו דחוק, ועתה, כשאדם זה חוזר בו מהסכמתו למחיר הגבוה, הרי הוא ככל אדם, וכאילו כבר בזמן המקח היה זה הסכם עם אדם שאינו דחוק, וחזקה על המוכר שהיה מסכים למכור גם במחיר השוק, ואין הוא יכול עתה לטעון לביטול מקח.

בדמים יקרים הרבה מפני חולי הדוחק, דלא מחייב אלא בדמיהן, וכן כל כיוצא בזה...

3. "סחורה המונית" ו"סחורה יחידאית" - הצעה ג' לביאור מחלוקת ר' יהודה וחכמים

בכל הדוגמאות שנידונו עד עתה, עסקנו בסחורה המונית. המונח "סחורה המונית" מתייחס לסחורה שכל אחד מפריטיה הוא העתק מדויק של פריט אחד, אותו ניתן לכנות "פריט מייצג". תכונה זו מאפשרת לקונה, המעוניין בפריט של סחורה המונית, לבחור באקראי את אחד הפריטים, ואין הוא זקוק לנתונים אודות תכונותיו המסוימות של כל פריט ופריט לעצמו. אם נשוב לדוגמת בקבוק המים נאמר, כי כל בקבוקי המים דומים זה לזה לחלוטין, כך שכל הנזקק לבקבוק כזה, יוכל לבחור באקראי בבקבוק אחד מתוך צֶבֶר בקבוקים ולזכות במלוא התועלת הרצויה לו ממנו. בהתייחס לסחורה מסוג זה נאמר, כי שוויה אינו שווי פריט מסוים זה או אחר, אלא שוויו של הפריט המייצג המופשט.

והנה, הריטב"א, בסוף הקטע שתחילתו צוטטה לעיל, מעיר:

מיהו אם התנה בשכר הרופא הרבה חייב ליתן שחכמתו מכר לו ואין לה דמים, וכ"כ אדונינו הרמב"ן ז"ל, וכן שמעתי מפי מורי נר"ו.

בדברים אלה מוצגת אנטיזה קיצונית לאותם מוצרים המוניים, שתיארנו זה עתה. נוכל לומר, כי הרמב"ן והריטב"א עוסקים כאן בסוג אחר של סחורה, שניתן לכנותה "סחורה יחידאית", כגון חכמת הרופא. כדוגמא נוספת נוכל להצביע על חפצים כגון יצירות אומנות, הנסחרות רק מתוך בחינה פרטנית וייחודית של המוצר המוצע למכירה. בסחורה כזו אין להשתמש במושג "מחיר שוק", שכן לא ניתן להשוות את הפריט העומד לפנינו לשום פריט אחר הדומה לו. לכן, אומר הרמב"ן, בסחורה יחידאית לא יוכל שום קונה לטעון ששילם מחיר מופרז, שהרי אין בסיס להשוואה כזו.¹⁰

בין שני הקצוות הנ"ל, "סחורה המונית" לעומת "סחורה יחידאית", ניתן למצוא סחורות ביניים, אשר פרטיהן דומים, אמנם, זה לזה, אך לא זהים. בסוג זה של סחורה דנים ר' יהודה וחכמים, והם חלוקים בשאלת הגדרתם. ר' יהודה סבור, כי ספר תורה, בהמה ומרגלית

10. ואולי זהו טעם ההלכה הקובעת כי אין אונאה לקרקעות, שכן לא קיימת "קרקע מייצגת", וכל קרקע נידונה כמקח יחיד במינו.

נחשבים כ"סחורה יחידאית" ולפיכך אין להם אונאה. יש להדגיש: ברגע שסחורה מוגדרת כיחידאית, ברור כי אין לה אונאה, ואין צורך לנמק זאת בהסכמתם של קונים שונים לשלם מחיר גבוה. הסכמה זו ("מפני שאדם רוצה לזווגן") משמשת את ר' יהודה כסימן לכך שמדובר בסחורה יחידאית, ולא כסיבה להוצאתם מדין אונאה: אדם רוצה לזווגן ולכן הוא נאלץ לבדוק כל פריט בפני עצמו, אם אמנם יוכל להפיק ממנו את התועלת המבוקשת, שהרי אין שתי בהמות זהות ואין שתי מרגליות זהות, ועובדה זו מלמדת כי אין "פריט מייצג" לא לבהמה ולא למרגלית.¹¹

חכמים אינם מקבלים את דברי ר' יהודה, ולדעתם השוני אינו מהותי מספיק על מנת להגדיר כל מוצר יחיד כיחידאית. באשר לטענת הזיווג, חכמים שוללים טענה זו, שהרי כל חפץ נקנה מתוך התחשבות בתועלת שניתן להפיק ממנו ("אמרו לו: והלא הכל אדם רוצה לזווגן"), אלא שבסחורה המונית קל לקונה לגלות כי אכן המוצר שלפניו הוא פרט שמתאים להגדרתו המייצגת, ואילו בדוגמאות השנויות במחלוקת הדבר קשה מעט יותר. קושי זה אינו עומד בסתירה להנחה, כי גם לבהמה ומרגלית יש "פריט מייצג" מופשט, ממנו נגזר מחיר השוק. ברגע בו מגיע הקונה למסקנה כי רוצה הוא במרגלית ובבהמה שלפניו, הוא מחליט כי פריטים אלה אכן מתאימים לפריט המייצג, והוא מעוניין לשלם את מחירו של פריט מייצג זה.

4. יישוב קושיי "קצות החושן"

אם נערוך עתה רשימה של כל האפשרויות בהן עסקנו, נמצא, כי ברוב המקרים של בעיות אונאה אין כל מחלוקת בין התנאים, ודברי הריטב"א כלל אינם נוגעים למחלוקת חכמים ור' יהודה:

ל"סחורה המונית" יש מחיר שוק ברור, ויש אונאה בחריגה ממנו. זהו דין אונאה ה"קלאסי". ל"סחורה יחידאית" אין מחיר שוק וממילא אין בה משום אונאה. שני מוצרים זהים פיזית עשויים להיות מוגדרים כשני מוצרים שונים אם במקרה מסוים הם נמכרים עם תועלת שולית גבוהה יותר לכלל האוכלוסייה. אין משום אונאה במכירת המוצר במצבו המיוחד במחיר הראוי למצב זה, אף שהוא גבוה ממחירו במצבו הבסיסי. ייתכן ולמוצר מסוים יהיה שוק משני, המורכב מאוכלוסייה בעלת מכנה משותף, הגורם לכך כי לגביהם התועלת השולית מן החפץ תהיה גבוהה יותר. זהו המקרה של רב כהנא וסודרו. בכגון דא עוסק הריטב"א, הסבור כי מותר לאדם, שאינו שייך לשוק המשני, לסחור עם בני שוק זה במחירים הראויים להם, ואין בכך משום אונאה.

11. באשר לספר תורה - ראה הערה 3.

אדם יחיד, אשר מפיק תועלת שולית גבוהה מהמקובל מחפץ מסוים, אינו מגדיר שוק משני, ויש להתייחס אל אדם זה כאל בן השוק הראשי, ולסחור עמו במחיר הידוע.

המקרה היחיד בו נחלקו ר' יהודה וחכמים נוגע להגדרת סחורות מסוימות כהמוניות או יחידאיות. נמצא, שאין להקשות כלל על הריטב"א ממחלוקת חכמים ור' יהודה, כפי שהקשה הקצות, ולכאורה יש לפסוק כדבריו, שאין עליהם חולק.¹²

12. אמנם לפי הרמב"ם, הגורס בסוגיית הגמרא בקידושין כגרסת בה"ג, אין ראייה לחידושו של הריטב"א, אולם גם אין משם ראייה נגדו.